

„Pedagógusok” az ún. Kassai Kódexben

Gólya, gólya, gilice,
Mitől véres a lábad?
Török gyerek megvágta,
Magyar gyerek gyógyítja,
Sípbal, dobbal, nádi hegedűvel.

Kinek ne csalna jóízű mosolyt az ajkára a jól ismert gólyaverset lelkesen szavaló óvodás csöppségek látványa? Hiszen – állítólag – mindenki volt egyszer gyerek és valamennyien tízszer-százszor is elmondtuk, s remélhetőleg unokáink gyermekkorából sem fog hiányozni e versike. Vajon hányan gondolkoztak el felnőttkorukban azon, hogy mit is jelent népköltészetünk hagyatékának eme remeke? Hiszen a rosszalkodó gyerekeket ma már nem divat azzal ijesztgetni, hogy „elvisz a török”, akkor, amikor a nagyon is felkapott bevásárló-turizmus végcélja éppen Törökország.

Népköltészetünkkel foglalkozó kutatók már régen felfigyeltek arra, hogy a szájról szájra hagyományozódó gyermekversek a népköltészet legrégebbi rétegéhez tartoznak. Elképzelhető, hogy a nemzedékekről nemzedékekre öröklődő mondókák, kiszámolók, versikék a maitól alig különböző formában léteztek már sok száz évvel ezelőtt is. A gyermekek minden korban anyjuktól, nagyanyjuktól tanulták e ritmikus és furcsa, ám mégsem fűzfaverseket. A gólyaversnek ugyanis – és a többi hasonló népkölteménynek – konkrét értelme van, mégpedig a sípbal-dobbal való gyógyítás emlékét őrizték meg számunkra.

A sípbal-dobbal gyógyítók hazánkban már kimentek a divatból, de a Belső-Ázsiában máig tevékenykedő sámánok körében ez ma is mindennapos gyakorlat. Sőt, mintha a virágkorát élő természetgyógyászat újra felfedezte volna.

A dobolással kísért ráolvasással gyógyító sámánok „mágikus” szövegei a nagyon ősi gyermekversekkel mutatnak rokonságot, tehát valószínű, hogy honfoglaló táltosaink varázskénekeinek napjainkig hatoló visszacsengéseit fedezhetjük fel akár a gólyáról szóló versben is. A mindennapok emberei egykor különleges lelki beállítottságú táltos-társaiktól elleshették e varázskénekeket, amelyek napjainkra már csak gyermekverssé szelídülve maradtak fenn. Ne feledkezzünk meg azonban arról sem, hogy táltosaink akár meg is taníthatták társaikat énekeikre és ebben az esetben vitathatatlanul tanítói-oktatói tevékenységet végeztek közösségükben. Ha feltételezésünk igaz, akkor a középkorban olyan „világi” kultúraátadó, -formáló tevékenységnek kellett léteznie, amely párhuzamosan ugyan, de teljesen elrejtve folyt a középkori egyetemes kultúrát irányító egyházi oktatástól.

Voltak-e egyáltalán ilyen fontos közösségi feladatokat betöltő személyek, akik népi kultúránk születésénél bábáskodtak és közreműködtek annak ápolásában és továbbadásában? Amennyiben igennel válaszolunk erre a kérdésre, akkor egykor élt táltosainkról nemcsak a bűvös-bajos varázsló homályos képzetét kell kialakítanunk és megőriznünk,

hanem egy tanító-nevelő szerepet is betöltő fontos személyiség viszonylag jól körvonalazható alakját is.

A korról és a forrásunkról

A honfoglalásunk 1100. és a magyar oktatás 1000. évfordulóját követő esztendőben remélhetőleg nem tűnik ünneprontásnak, ha feltételezzük, hogy magyar kultúránk (legalább) kétrétegű. Középkori latin nyelvű írásbeliségünk méltó társa és képviselője volt az egyetemes európai és emberi kultúrának és népi gyökerű műveltségünk is szegyenkezés nélkül, sőt büszkén állja a nemzetközi összehasonlítást.

Dolgozatunk a magyar kora középkor első századaiba kalauzol vissza, abba a korbá, amelyben az európai műveltségű, a párizsi egyetemet is megjárta magyar Névtelen megírta regényes történetét. Feltételezett kétrétegű műveltségünk problémájába *Anonymus* is beleütközött, hiszen történelmünkéről írva a következőt tartotta szükségesnek megjegyezni: „Ha az oly igen nemes magyar nemzet az ő származásának kezdetét és az ő egyes hősi cselekedeteit a parasztok hamis meséiből vagy a regösök csacsogó énekéből mintegy álomban hallaná, nagyon is nem szép és elég illetlen dolog volna.”

Anonymus szövegének tüzetes megvizsgálása feltételezésünket látszik igazolni. Mire is céloz a P.-nek nevezett mester? Az oly igen nemes magyar nemzet nemesekből áll és rajtuk kívül vannak még parasztok. E nemes magyar nemzetnek saját kútforrásából, írásban is megörökített hagyományból kell megismernie a történelmét. A regösök csacsogása és a parasztok meséi nem azokat a történeteket ismerik az elmúltról, mint a korabeli elit, a nemesség, hanem máshogy tudták. Ezeket nevezi a mester hamis történeteknek. Ugyanarról az időszakról tehát, más hagyománya van a nemességnek és más a köznépeknek, már a 13. században. Ezek szerint nagyon élesen elvált egymástól e két társadalmi osztály kulturális hagyománya.

Folytassuk azonban az *anonymusi* mondat boncolgatását a harmadik szereplő személyének megállapításával, vagyis a regösök kilétének kinyomozásával.

Néhány évvel, évtizeddel ezelőtt is szokásban volt a Dél-Dunántúlon és Erdélyben, hogy karácsony táján láncos bottal, köcsögdudával, esetleg dobbal, síppal felszerelkezett fiatalok regös énekeket kántálva járták a házakat. A gazdának és családjának bő termést, az asszonyoknak termékenységet, az eladó sorba került leányoknak házasságot kértek az Úristentől. A regösénekekben pogány és keresztény elemek keverednek és eredetük viszonyulnak a finnugor korszakba.

Regölő énekmondók tehát az Árpád-kortól napjainkig bizonyítottan közvetítettek és hagyományoztak olyan elemeket, amelyek pogány kori alapműveltségünknek voltak jellegzetes és jellemző részei. Van-e más forrásból *Anonymuson* kívül bizonyítékunk a regösök jelenlétére és pogány tevékenységére? Úgy tűnik, hogy van, de ezen forrás felhasználásánál egymásba kapcsolódó problémák egész sorával találjuk szembe magunkat. Ideje tehát, hogy a dolgok közepébe vágva megismerkedjünk forrásunkkal, az ún. *Kassai kódexszel*.

Fehér M. Jenő 1967-ben az Amerikai Egyesült Államokban füzetnyi kis könyvet adott ki, sokat sejtető címmel: *Képek a magyar sámáninkvizíciók történetéből*. A Buenos Airesben élő egykori domonkos rendi szerzetes művének bevezetésében arról számolt be, hogy e füzet csak előzetese egy megjelenés előtt álló, tudományos igényű könyvének, amely az *Inkvizíció a középkori Magyarországon* címmel fog az olvasóközönséghez eljutni. 1968-ban *Középkori magyar inkvizíció* címmel meg is jelent a várva várt publikáció, de tudományos igényessége elmaradt a várakozásoktól. *Fehér M. Jenő* kötetének végén ismertette a *Kassai kódex* történetét, amelyet az alábbiakban közlünk.

A szerző a második világháború idején Kassán, Beregszászot és Sárospatakon leltárakban búvárkodva nyomára bukkant a *Syngrapha Dominicana* – vélhetően magyar eredetű – kódexre vonatkozó utalásra. A kassai városi levéltár 1556-ból eredő

elismervénye alapján két domonkos szerzetes letétbe helyezte a nevezett kéziratot a polgármesternél, mert kolostoruk leégése következtében nem maradhattak ott tovább. 1690-ben *Hoffman Tamás Durkheim Vilmos* osztrák báró magánkönyvtárában találta meg a fent nevezett iratot és nagyobb részét sietősen lemásolta. 1698-ban a domonkosok visszakapták a közel 150 évig üresen álló kolostorukat, és Rómába küldött jelentésükben szerepel a *Syngrapha* említése is. Fehér szerint ez nem az eredeti, hanem a Hoffman-féle másolat lehetett, mert az eredetit a báró valószínűleg nem adta ki a kezéből.

II. József 1785-ben feloszlatta a szerzetesrendet, így a domonkosok kassai könyvtára is az „ehék harmincadjárja” jutott. *Batthányi Ignác* gyulafehérvári püspök a kódexek közül többet megvásárolt, de nem értékelhette különösebben a 16. századi betűkkel készült kéziratot.

Fehér M. Jenő 1944 októberében Kassán, a Dóm plébániakönyvtárának lajstromozásakor talált egy elismervényt a *Collectio Dominicana* című kézirat kivételezéséről. Ezt a kéziratot sikerült megtalálnia a miszlókai plébánia lomtárában egy öreg láda mélyén. „Az egérrágta, penészes, molyrágta” *Collectio* rejtette a *Syngrapha* Hoffman Tamás-féle másolatát.

Fehér azonnal elkezdte a kézirat másolását, amelyet az orosz csapatok elől Kassáról először Vizsolyra, végül Budapestre menekített. A fővárosban nagy igyekezettel négy hét alatt befejezte a másolást és a Hoffman-féle iratot *Kassai kódexnek* elnevezve, elhelyezte a budapesti anyakolostor könyvtárában. Fehér a háború után külföldre távozott és vitte magával a jegyzeteit. A *Kassai kódex* későbbi sorsa ismeretlen, 1950-ben a szerzetesrendeket ismét feloszlatták, a domonkosok könyvtárát elkobozták.

Fehér 1968-ban megjelent könyve a háború alatt sietősen készített feljegyzések alapján született. A szerző szinte görcsösen igyekezett, hogy ha már hiteles forrásközlést nem publikálhat, akkor megpróbálja legalább egyéb módon hitelessé tenni kutatási eredményeit. *Kovács Béla* szerint ekkor követte le a legnagyobb hibát: olyan adatok közbeszúrásával próbálta hitelesíteni művét, amelyek az eredeti kéziratban biztosan nem szerepeltek.

Történeiszek közül *Schram Ferenc* még Fehér könyvének megjelenési évében kemény kritikával illette a középkori inkvizícióról szóló kiadványt és megállapította, hogy történettudományi értéke *Herczeg Ferenc Pogányok* című regényéével vetekszik. Forrásunk a legtöbb történész véleménye szerint hamisítvány és nem érdemes foglalkozni vele. Ezek után joggal kérdezheti meg az olvasó, hogy ilyen gyenge értékű történeti forrásmunkát miért választunk témánk feldolgozásához?

Azért, mert Fehér valóban találhatott ilyen könyvet a domonkosok könyvtárában és alapos okunk van feltételezni azt is, hogy a kérdéses mű valóban létezett. Nem vitás, hogy Fehér M. Jenő többet használt volna a történettudománynak, ha – akár hibás – jegyzeteit változatlanul, kozmetikázás nélkül tárta volna az olvasók elé. Fehér azonban annyira populárisra tette munkáját azzal, hogy jegyzeteit fel- és átdolgozva adta közre, hogy az tudományos szempontból alig használható. *Kovács Béla* szerint azonban mégsem kell az egész iratot félredobni, hanem meg kéne próbálni alapos szövegkritikával kiszűrni belőle azokat a részeket, amelyek bizonyosan eredetiek, forrásértékűek. Ilyen nagy mennyiségű adatot ennyire jól ugyanis nagyon nehéz hamisítani és ha bizonyos pontokon tetten is érhetjük Fehért, mégsem tűnik célszerűnek tudomást sem venni olyan forrásról, amely létezik (létezett), csupán azért, mert felhasználása problematikus.

Dolgozatunkban ezért egyetlen olyan témakörre próbáljuk összpontosítani a figyelmünket, amely más források vagy néprajzi adatok alapján is valószínűnek tűnik. Írásunk nem több, mint kísérlet arra, hogy ne menjünk el szóltanul egy érdekes, de joggal vitatott és bírált lehetséges forrás mellett.

Sámánok tanító tevékenysége

Diószegi Vilmos kutatásai alapján a magyar ősvallás központi figurái a táltosok – más néven: a sámánok – voltak. *László Gyula* szerint a sámánokat gyenge idegzetű személyiségeknek kell elképzelnünk, akik a falusi javasasszonyokhoz lettek volna hasonlatosak.

A magyar táltos rejtőzködő figura. Maga a rejtőzés szó is azt sejteti, hogy külön, a közösségtől egy kicsit távol álló ember. Nem véletlenül használtuk a rejtőzés szót, hiszen ez nemcsak életmódjukat jelölte. A szibériai sámánok extatikus, dobolással kísért táncuk során révületbe esnek, azaz lelkül elszáll a földön túli lények birodalmába. A magyar táltos ilyenkor elrévül, elrejtőzik. A „haj regő rejtem” visszatérő kántálása nem más, mint a révületbe eső táltos elrejtőzött lelkére történő utalás. A „haj” szócska pedig a finnugor népeknél ismert „kaj” szó megfelelője. Nyelvrokonaink ezt a szót kiáltva hívják őseik szellemeit.

A Fehér M. Jenő által emlegetett sámánok házhoz járnak, akárcsak az általunk ismert regösök. Egy Topulchan nevű faluban *Galád Péter* várjobbágy azt vallotta, hogy a sámánok házhoz járnak és énekekkel, mesékkel töltik az idejüket. Énekeikre a fiataltságot is megtanítják.

Ha hihetünk forrásunknak, akkor nagyon is korszerű „házitanítóknak” képzelhetjük el a sámánokat, akik házhoz járva énekórákat tartanak. Vajon miről énekelhettek a topulchani sámánok? Az alábbiak alapján válaszolhatunk az izgalmas kérdésre.

Boksa mágus perében Obel várjobbágy vallomása szerint a sámánok ugyanúgy dolgoznak hétköznapiokon, mint mások, de ünnepeken hívásra házhoz mennek és esténként az összegyülekező embereket mesékkel szórakoztatják. A mesemondásban Boksa sámánnak nagy híre van, sok éneket ismert és ezeket megtanítja mindkét nembeli fiataloknak. Obel várjobbágy szerint az énekek és a mesék a régi királyok harcairól és vadászatairól szólnak.

Érdemes elidőznünk Boksa perénél, hogy összegezzük ismereteinket. A sámánok tehát mindkét nembeli fiatalokat a régiekről szóló mesékre, énekekre tanítják.

Ha visszaidézzük Anonymus szavait, akkor Boksa mágus és társai személyében megelhetjük a parasztok hamis meséinek mondóit és a csacsogva éneklő regösöket.

Ithe sámán peréből konkrétan megtudhatjuk azt, hogy miről meséltek és énekeltek a gyerekek tanításával is foglalkozó mágusok. Ithe sámán ugyanis nagyon szépen tudta énekelni a Jutas vezér hőstetteiről és László király harcairól szóló legendákat. Kiderül a perből, hogy a várbeli tisztek még gyermekeiket is elhozták a sokszor estétől hajnalig tartó eseményre.

Az előbbiekből megtudtuk, hogy a sámánok mesélő-éneklő estjei eseménynek számítottak, ahova a gyermekeket is el kellett vinni. *Szent Lászlóról* szóló énekek szinte bizonyosan voltak. *László Gyula* fedezte fel, hogy számos Árpád-kori templomban meg lehet találni azt a freskót, amely László király küzdelmét ábrázolja, amelyet a leányrabló kunnal vívott.

A sümegi várban sámán nők perére is sor került, tehát nem csak férfiak üzték a mese- és énekmondás mesterséget. Az egyik tanú szerint a sámán nők olyan istenekről énekel-

Fehér 1968-ban megjelent könyve a háború alatt sietősen készített feljegyzések alapján született. A szerző szinte görcsösen igyekezett, hogy ha már hiteles forrásközlést nem publikálhat, akkor megpróbálja legalább egyéb módon hitelessé tenni kutatási eredményeit.

Kovács Béla szerint ekkor követte le a legnagyobb hibát: olyan adatok közbeszűrésével próbálta hitelesíteni művét, amelyek az eredeti kéziratban biztosan nem szerepeltek.

tek, amelyeket ő csak a gyermekek énekeiből ismer és nem tudja, hogy valóságban isteneknek nevezik-e őket.

Itt érkezünk el a dolgozatunk mottójául választott vers problémaköréhez. A tanú megfigyelte, hogy a gyerekek olyan dolgokról énekelnek, amelyek értelmét ő sem tudja. A tanú tehát gyermekkorában édesanyjától, nagymamájától vagy nem hallotta ezeket a gyermekverseket, vagy azokat eleve a sámánoktól kellett megtanulni, neki pedig erre nem volt alkalma.

1256 pünkösdjén a Tolna megyei Tenguld faluban Bö fia Zordon és Kendje fia Kundu a házakat látogatták énekükkel, melyet fuvalával kísértek. Zordon éneke olyan hatással volt a hallgatóságára, hogy sokakat extázisba, sőt örületbe ragadott. Zordon és Kundu az énekek tudása mellett ezek szerint olyan zenei képességekről is tanúbizonyságot tettek, amelyért bármely mai előadóművész megirigyelhetné őket.

A Mocha sámán ügyében folytatott vizsgálatból szinte a sámán egész tevékenységét felölelő ismereteket szerezhethetünk. Orbán, a királyi agarászok ispánja tudja, hogy Mocha ősi pogány szertartásokat végez: keresztel (!) továbbá házasságkötéskor, gyásztor idején kap fontos szerepet.

Anonymus már idézett mondatát látszik megerősíteni egy 1268-ban lefolytatott sámánper is. Az esztergomi perjel vizsgálatot indított Kagul fia Miklós és Tarr fia Gábor ellen. Nevezett férfiúkat azzal vádolták, hogy megalázzák az egyes nemzetségek régi dicsőségét azzal, hogy másként mondják el a történetüket, mint ahogyan azt a nép ismeri. Legendáinkban a régi pogány istenek neveit is említik, akiknek elfeledése keresztényi kötelesség. Pedagógia-történeti érdekesség lehetne, hogy a gyerekeket tüzes praktikákra tanítják, azért, hogy a kutyák ne ugassanak. Ki tudná ma már azt megmondani, hogy miféleképpen lehettek ezek a tüzes praktikák? Amivel vádolták őket, az nagyon is mai dolognak tűnik. A történelemhamisítást nem napjainkban, de nem is az Árpád-korban „találták fel”. Tanulságul leszűrhetjük, hogy az „ének-zene” és az „irodalom” oktatása mellett megjelenik az egykori népi történelemtanár és természetrajz-oktató feladatköre is.

Folytatva tallózásunkat Fehér M. Jenő ominózus művében, arról is megtudhatunk valamit, hogy hol is folyt a sámánok oktatói tevékenysége.

A Zala megyei Szent György falván a Degesd mágus ellen folytatott eljárás során egy Márkus nevű tanú számunkra figyelemre méltó vallomást tett. A faluban olyan kápolna van, amelyet harcoló katonák, muzsikáló vadászok képei díszítenek. A kápolna előtt egy „szent lovas szobra áll”. A kápolnát egy remete presbiter építette, aki mellette lakott és iskolát tartott a gyerekeknek. Tarr fia Gyárfás gyermekkorában sokat járt a kápolna melletti kis házban, amelyet iskolának is neveztek. Ünnepnapokon sok gyermek gyülekezett a kápolna körül, ahol az öreg sámán tanította énekekre őket és mindenre, amire a papok tanítani szokták a gyermekeket. Parjadi Jakab az iskola elnevezését is elárulja vallomásában: „Énekes gyermekek iskolája” volt az „intézmény” neve. A kápolnát építő remete igazgatta ezt az iskolát, aki szerepként tevékenykedett Degesd mágus mellett. Degesdről később kiderült, hogy püspök módjára szertartásokat végez madártollas ruhában.

A kápolna tehát egyértelműen pogány jellegű volt, amelyet a sámán öltözéke is bizonyítani látszik. Ha Fehér valós forrást közöl, akkor érdekes fejezet nyílhat a magyar oktatásügy történetében...

Információéhes századunkban szinte lehetetlen meglenni az írás-olvasás tudása nélkül. Forrásunkból kiderül, hogy a sámánok értettek a betűvetés művészetéhez és megtanították rá a gyerekeket is.

A Somogy megyei Füred faluban az 1230-as évek elején egy Abaded nevű sámán élt. Az öreg, magatehetetlen ember vak volt, de könnyedén olvasta, ujjjaival tapogatva a botokra vésett írást. Az írást népi nyelven bitiknek nevezték. Forrásunk alapján feltételezhetjük, hogy a sámánok az írás egy különleges fajtáját ismerték, a rovásírást.

A korábban már szereplő Degesdnek csodálatos botja volt, amelyre titokzatos jelekkel varázsfüvek nevei voltak jegyezve. Chele fia Gogán a démonok és varázsfüvek nevét véste pálcájára. Róla a tövisi plébános úgy tudta, hogy nevezetes botját egy öregtől kapta, akit vándorlása idején ismert meg. Egy Jankó nevű sámánt egyenesen úgy emlegettek, mint ludí magistert, vagyis iskolamestert. A sokszor emlegetett Degesd, a bakonyi makoltatók sámánja tanította is a betűvetés e formáját, mint ahogy a Somogy megyei Kürd faluból való Üge sámán is botocskákra vésvé tanította írni a gyerekeket.

A rovásírás a székelyeknél évszázadokig használatos volt; sajnos, nem túl sok emléke maradt fenn, de a rovás ábécét ismerjük és olyanok is akadnak, akik ma is használják. Minden okunk megvan arra, hogy feltételezzük a rovásírás tanítását a középkorban. *Julianus* beszámolt arról, hogy *IV. Béla* olyan levelet kapott a tatároktól, amelyet ugyan sokan el tudtak olvasni, de a nyelvét nem értették. Feltételezhetjük, hogy a tatár levél rovásírással készült, de mongol nyelven írták.

Fehér M. Jenő könyve tehát érdekesítő olvasmány és olyan elemeket tartalmaz, amelyek meglétére más jellegű kutatások amúgy is következtetni engednek. Schram Ferenc szerint a könyv semmilyen új ismeretet nem tartalmaz, amelyet eddig fel ne gyűjtöttek volna kutatóink. Fehér művének lenyűgöző életszerűsége könnyen csábít kalandozásra, de amíg hitelessége megnyugtatóan nem tisztázódik, addig izgalmas olvasmány marad csupán. Dolgozatunkban ezért csak arra vállalkozhattunk, hogy – a tudományosság igénye nélkül – felhívjuk a figyelmet a népi kultúránk gyökereire, azokra – regösök, táltosok stb. –, akik hordozták és továbbadták a kereszténység előtti időkből származó műveltségünket.

Irodalom

- FEHÉR M. JENŐ: *Képek a magyar sámáninkvizíciók történetéből*. Warren, Ohio 1967.
 FEHÉR M. JENŐ: *Középkori magyar inkvizíció*. Buenos Aires, 1968.
 KOVÁCS BÉLA: *A Kassai kódex kritikája*. = *Studia Miskolciensia* 2., 1996, 47–61. old.
 SCHRAM FERENC: *A középkori sámánperekről*. *Ethnographia*, 1968. 281–284. old.
 ANONYMUS: *Gesta Hungarorum*. Budapest 1975.
 GYÖRFFY GYÖRGY: *Julianus barát és a napkelet felfedezése*. Budapest 1986.
 LÁSZLÓ GYULA: *A honfoglaló magyar nép élete*. Budapest 1944.